

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

ТОЛСТОВ ІВАН ВІКТОРОВИЧ

УДК 340.12:323.2

**АНТИТЕТИКА ПОЗИТИВНОГО ТА ПРИРОДНОГО ПРАВА В СФЕРІ ЛЕГІТИМАЦІЇ
ПОЛІТИКИ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
філософських наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, доцент

Гусаченко Вадим Володимирович,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, професор кафедри теоретичної і практичної філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор

Єрмоленко Анатолій Миколайович,

Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, завідувач відділу соціальної філософії;

кандидат філософських наук, доцент

Шаповал Володимир Миколайович,

Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України, доцент кафедри філософії і політології.

Захист відбудеться «3» березня 2011 року о 17.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.18 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, пл. Свободи, 6, ауд. 255

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, пл. Свободи, 4.

Автореферат розісланий «25» січня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Сероштан С. І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Трансформація сучасних суспільств в напрямі цивілізованих, демократичних форм організації неможлива без зростання ролі політики. Але будь-яка політична система, навіть найдемократичніша та найстабільніша, не є досконалою. Тому виникає питання: як зробити, щоб політика виконувала свою роль могутнього засобу соціальної перебудови суспільства на засадах справедливості та демократії? Це питання особливо загострюється за сучасної доби, коли політична система національних держав зазнає значного впливу з боку глобальних процесів, як наприклад, денаціоналізація публічної влади, яка використовується тепер не лише в межах визначеного територіального утворення, тобто суверенної держави, а й наднаціональними структурами. Ефективне вирішення цього питання можливе тільки тоді, коли політика буде більш легітимованою. Неабияку актуальність зберігає проблема легітимації і у контексті сучасних українських реалій розбудови демократичної правової держави.

Рациональна рефлексія легітимації політики – одне з основних завдань соціальної філософії, в межах вирішення якого з'являються теорії, що розкривають сутність та основну конструкцію легітимації політичної влади. Така рефлексія набуває значущості в проблемному полі доби «рефлексивного модерну» (У. Бек), коли рефлексивність залучається до самої структури соціальної дії. Це має велике значення для суспільства, оскільки раціональні елементи наукового уявлення про легітимацію набувають загальних рис, якими керуються громадяни в процесі визнання політичної влади, оскільки легітимація політики потребує широкої участі громадян.

Вивчення феномену правової легітимації дозволяє схопити і процедурний, і змістовний аспекти проблеми. Це дає можливість, з одного боку, викласти в понятійній формі процедури процесу легітимації політичної системи, які є схожими, універсальними для суспільств ліберально-демократичної культури, а з другого, дає змогу пов'язати ці процедури із контекстом життя конкретної спільноти та з її суспільним укладом, не нівелюючи останній.

Дискусії навколо питань легітимації актуалізувалися в контексті інтеграційних процесів Європейської Спільноти. Пропонуються різні моделі політико-правового укладу наднаціональних структур Європейського Союзу. Актуальні практичні питання проблематизують граничні теоретичні засновки легітимативного процесу, що мають передусім нормативний вимір. Тому серед факторів, що легітимують політику, особливо виокремлюється право. Сучасне право дає своїм адресатам свободу ставлення до норм права: або як фактичному обмеженню поля своїх дій і можливості будувати свою поведінку з урахуванням певних наслідків їх порушення, або слідувати приписам з поваги до закону.

Тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені, право та політика можуть виступати і як союзники, і як антагоністи. З одного боку, право не може існувати без політики, тому що тільки державна влада за своєю природою здатна забезпечити строгу та своєчасну реалізацію правових норм і принципів за допомогою своїх правоохоронних установ та інститутів. З іншого боку, політична влада, державна влада, яка і робить право правом, в той же час явище, в якійсь мірі з ним несумісне, що виступає по відношенню до права в якості протиборчого, а часом чужого, ворожого фактора. Щоб такого не трапилося право повинно тестувати політику на справедливість та мати пріоритет по відношенню до політики.

Під політикою (*polisy* на відміну від *politics*) розуміється діяльність влади, яка спрямована на досягнення соціально значущих цілей (перш за все, на забезпечення прав та свобод індивіда). Такі цілі не можуть бути досягнуті в умовах суб'єктивізму (свавілля) політики, яка не обмежена (достатньо конкретними) нормами права, верховенством права.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Дискурс проблеми легітимності політичної влади виникає порівняно пізно лише у ХХ ст., і пов'язаний з іменем М. Вебера, який вивчав феномен легітимності в контексті теорії панування. Веберівська класифікація ідеальних типів легітимації (харизматичний, традиційний, легально-раціональний) й дотепер не втрачає своєї актуальності і містить у собі значний евристичний потенціал для вивчення феномену легітимності.

Проблема легітимності, ще задовго до її концептуалізації Вебером, перебувала у центрі уваги філософів. Феномен легітимації осмислювався в різних перетворених формах: як її правильність, справедливість, відповідність загальному благу чи природному праву та ін. З огляду на це, проблема легітимації співзвучна величезному масиву філософських джерел різноманітних напрямів та шкіл, в яких готувалися певні методологічні зрушення у філософському осягненні сутності суспільного життя індивідів, а також розроблялися конкретні метафізичні концепції соціального устрою та принципів його виправдання, починаючи з давньоіндійської, давньокитайської (конфуціанство, даосизм) і насамперед давньогрецької, де вперше створюються теоретичні концепції держави (Платон, Арістотель), давньоримської (М. Ціцерон), середньовічної філософії (А. Августин, Ф. Аквінський, А. Данте), філософії Нового часу (Дж. Віко, Ж. Боден, Г. Гроцій, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Дж. Локк, І. Кант, Й. Фіхте, Г. Гегель, Ж.-Ж. Руссо, Д. Юм, Б. Спіноза). Методологічні інтенції новочасної філософії щодо принципів організації соціального співжиття та виправдання політики осмислюються та трансформуються в неокантіанстві (Г. Коген, В. Віндельбанд, Г. Ріккерт) та німецькому історизмі (В. Дільтей), в аспекті розвитку соціальних наук (О. Конт, Г. Спенсер, Ф. Тьоніс, Г. Зіммель, К. Маркс, Е. Дюркгейм).

Подальший розвиток філософських засад легітимації політичного буття відбувається в межах позитивізму (К. Поппер, Г. Альберт), феноменологічній (Е. Гуссерль, А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман) і герменевтичній традиціях (М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, П. Рікер), у межах Франкфуртської школи (М. Горкгаймер, Т. Адорно, Ю. Габермас, Г. Маркузе, Е. Фромм), а також у працях теоретиків політичної теології та філософії (К. Шміт, Г. Арндт).

Після комунікативного повороту у філософії 60-90 рр. ХХ ст. активно розробляється ціннісно-нормативна складова легітимації в комунікативній філософії (К.-О. Апел, Ю. Габермас, Д. Бьолер, В. Гьосле, В. Кульман, А. Піпер). Так, К.-О. Апелем та представниками Ерлангенської школи (П. Лоренцен, О. Швелер та ін.) ставиться проблема остаточного обґрунтування соціальних інститутів, яка розвивається в дискусії з постмодернізмом та критичним раціоналізмом. Проте в західній соціальній філософії «дефіцит легітимації» соціуму намагаються долати не лише в напрямку розробки етичних норм соціальної комунікації, а й на шляху пошуку онтологічних засад етосу, з метою протиставлення соціальному розвитку, що ґрунтується на принципах технологічної раціональності, розвиток, який спирається на гуманістичні цінності (представники ціннісного консерватизму А. Гелен, Г. Йонас, Г.-К. Кальтенбрунер, Г. Любе та ін.).

Для соціально-філософського дискурсу є характерним те, що акцент у розробці легітимаційної проблематики переноситься на дослідження засад демократичної легітимності та механізмів політичної легітимації. Тут важливе значення мали праці американського соціолога Т. Парсонса та англійського Е. Гіденса. Зокрема, процедурна концепція легітимації, розвинута в поняттєвих межах системної теорії Н. Лумана, виникла на основі розвитку й трансформації структурного функціоналізму Т. Парсонса. Також наріжне місце посідають праці, присвячені теорії демократії та громадянського суспільства (Б. Акерман, Е. Арато, С. Бенхабіб, Ф. Гаск, К. Касторіадіс, Дж. Коен, Дж. Коген, Дж. Кін, К. Льовенталь, Т. Негель, Р. Нозік, Р. Патнам, Й. Шумпетер). Цілком природно, що за умов сучасного плюралістичного західного суспільства увага зосереджується на дослідженні етичного масштабу легітимаційних засад. Мислителям, які відстоюють пріоритет універсальних чинників легітимації (Ю. Габермас, Д. Гюнтер, Л. Кольберг, Дж. Ролз), протистоять адепти легітимації чинником блага, укоріненого в партикулярні форми життя (Е. Макінтайр, М. Сендел, Ч. Тейлор, М. Тейлор та ін.).

В українській та російській соціальній філософії інтерес до проблематики легітимності й легітимації пов'язаний із набуттям незалежної державності. За цей період здійснено кілька дисертаційних досліджень, присвячених окремим питанням легітимації: Н. Бусова (легітимація права), А. Єрмоленко (в аспекті обґрунтування етичних норм в площині німецької практичної філософії), А. Назарчук (у площині експлікації етичних

домінант соціального розвитку в процесі глобалізації світу), С. Пролєєв (типи легітимації в контексті метафізики влади), С. Рябов (легітимність державної влади), М. Тур (легітимація соціальних інститутів), О. Гребіневич (ціннісно-нормативний аспект легітимації політичної системи), М. Ніколко (комунікативна природа легітимаційних процесів), В. Фадєєв (етнокультурні механізми легітимації політичної влади). До питань легітимності державотворчих процесів на перехідному етапі українського суспільства зверталися Т. Алексєєва, Є. Білий,

Є. Бистрицький, О. Кокорська, Н. Костенко, А. Лой, Ю. Макеєв, А. Медушевський, Н. Осипова, Ю. Розенфельд, Ю. Романенко, І. Сікора та ін. Деякі дослідники, зокрема, А. Колодій легітимність протиставляє полюсу ефективності демократичної політики, І. Головаха та Н. Паніна наголошують на наявності в перехідний період розвитку українського суспільства соціального парадоксу подвійної інституціоналізації, яка й забезпечує необхідний ресурс легальності та легітимності політики.

У політично-філософських дослідженнях непоодинокі звернення безпосередньо до теорії легітимності М. Вебера. Англійський політичний філософ Д. Гелд розвиває класифікацію легітимності, розрізняючи сім її типів. У цьому ж руслі працює чимало російських та українських науковців – К. Завершинський (генеза та еволюція концепту легітимності), Р. Пілон (у структурі легітимності виокремлює три компоненти: право особистості, демократію і конституційний лад), Ж. Шабо (головні типи легітимності), Р. Шпакова (сучасні інтерпретації теорії легітимності М. Вебера), В. Ковальчук (легітимність влади в контексті політико-правового вчення Платона), А. Корюшкін (концепт демократичної легітимності). Проблему легітимації в сучасному російському суспільстві як суспільстві пострадянському вивчають Ю. Антонов, В. Ачкасов, С. Єлісєєв, С. Ланцов, А. Левандовський та інші дослідники.

У соціально-філософському та філософсько-історичному аспекті до проблематики легітимації дотичні праці З. Баумана, У. Бека, Д. Бела, І. Берліна, П. Бурдьє, С. Гантінгтона, Дж. Гелбрейта, О. Гьофе, Н. Еліаса, Н. Канечі, М. Кастельса, П. Козловські, Р. Колінгвуда, Й. Масуда, С. Московічі, Л. Мемфорда, Х. Ортеги-і-Гасета, Е. Тофлера, Ф. Фукуями. Необхідне теоретико-методологічне підґрунтя для розробки теми дослідження дають праці українських та російських науковців В. Андрущенко, І. Бойченка, Л. Губерського, К. Жоля, Д. Іванова, В. Іноземцева, А. Карася, В. Кізіми, Л. Кравченка, С. Кримського, М. Михальченка, А. Мусієздова, Ю. Павленка, Б. Парахонського, В. Табачковського, А. Толстоухова, Т. Ящук.

Окремі напрями у дослідженні легітимаційної проблематики становлять праці, присвячені легітимаційному потенціалу ідеології (К. Мангайм, К. Маркс, Г. Маркузе, П. Рікер та ін.), права (Ф. Гаєк, О. Гьофе, Р. Дворкін, Г. Кельзен, Ш. Монтеск'є, К. Туорі, Р. Ципеліус, Л. Фулер), проблемам раціональності (І. Добронравова, В. Левченко, В. Стьопін, М. Попович та ін.) та постмодерної філософії (І. Ільїн, В. Іноземцев, В. Лук'янець, О. Соболев, В. Ярошовець та ін.).

У соціально-правових дослідженнях легітимності політичної системи чи політичної влади акцент робиться на обґрунтуванні їх законності (В. Ковальчук, Н. Косолапов, М. Мірошніченко, В. Нечипоренко, О. Серєда). Політологічний вектор досліджень легітимності виявляє інтерес до механізмів та політичних стратегій легітимації політичної системи, державної влади, демократичних інститутів, політичної еліти (С. Єлісєєв, Г. Григорянц, А. Скорняков, І. Хаврук, О. Дащаківська). Політологічно зорієнтовані пошуки спираються на емпіричні дослідження соціуму (І. Бекешкіна, І. Попова).

Однак, попри велику наукову значущість робіт авторів цих підходів, поза їх увагою залишається, передусім, нормативний правовий аспект у дослідженні легітимності. Отже, незважаючи на те, що кількість публікацій з проблем легітимності й легітимації в українському соціально-гуманітарному дискурсі в останні роки бурхливо зростає, дослідження правових підстав, завдяки яким легітимується будь-яка політична система світу, залишається актуальним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі теоретичної і практичної філософії філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри «Філософія і розмаїття соціокультурних світів».

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації полягає у дослідженні правової складової легітимації політичної системи сучасного суспільства. Для досягнення означеної мети необхідно розв'язати низку завдань, а саме:

- визначити роль та місце правової легітимації в системі легітимації політики; проаналізувати найвпливовіші теорії, які однією із своїх дослідницьких проблем мають проблему легітимації: соціологію М. Вебера, системну теорію, комунікативну філософію, постмарксистську філософію;
- обґрунтувати пріоритет права по відношенню до політики, на основі якого впливає принцип верховенства права як основний принцип легітимації сучасної політики;
- проаналізувати переваги та недоліки формальних (позитивне право) та матеріальних (природне право) концепцій у визначенні змісту і сутності верховенства права;
- дослідити характер співвідношення формальних та матеріальних концепцій верховенства права та їхній вплив на легітимацію політики;
- розглянути правову складову легітимаційної проблеми в контексті сучасних теорій демократії, виявити антитетику між формальними та матеріальними концепціями правління права за умов демократії;
- послуговуючись отриманим концептуальним апаратом дослідження проблеми легітимності політичної системи сучасного суспільства, проаналізувати процеси легітиматизації, що відбуваються у контексті сучасних українських суспільно-політичних реалій та виявити їхню специфіку.

Об'єктом дослідження є процеси правової легітимації політики та їхня концептуалізація в соціально-філософській рефлексії.

Предметом дослідження є антитетика позитивного та природного права в сфері легітимації політики пізньомодерного суспільства як суспільства ліберально-демократичної культури.

Методи дослідження. Методологічною і теоретичною основою дослідження є використання плюралістичної стратегії, яка поєднує підходи соціальної, моральної, правової та політичної філософії, основоположні поняття яких розглядаються не тільки у значенні важливих форм теоретичного і практичного освоєння дійсності, а й як дійовий світоглядно-методологічний засіб її пізнання. У дисертації застосовувались соціально-філософський теоретико-комунікативний підхід, методологія розуміючої соціології, структурно-функціональний аналіз і нормативний підхід практичної філософії.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше у вітчизняній соціально-філософській думці обґрунтовується фундаментальне теоретико-методологічне значення принципу верховенства права для легітимації політики в суспільствах пізнього модерну.

Наукова новизна конкретизується у таких положеннях:

- легітимувати політику може право, яке ґрунтується на суб'єктивних правах та має пріоритет по відношенню до неї. Держава є правовою тільки в тому випадку, якщо визнає пріоритет індивіда. Звідси правова легітимація політики – це, перш за все, легітимація діяльності влади, яка направлена на забезпечення прав та свобод індивіда;
- експліковано легітимаційний потенціал формальних концепцій верховенства права, який полягає у формально-раціональному характері та елімінації ціннісного компонента;
- доведено, що в ціннісно-нормативному вимірі легітимації політичної сфери європейської спільноти актуалізуються ідеї прав людини та суверенітету народу, ідея процедурної справедливості та колективної співвідповідальності;
- проаналізовано переваги та недоліки формальних (головним чином, позитивне право) та матеріальних (головним чином, природне право) концепцій у визначенні змісту і

сутності верховенства права. Перші зосереджуються на джерелах та формах права, тоді як другі – на змісті права. Таке розходження не слід вважати суворим. Встановлено, що формальні концепції мають матеріальне значення так само, як і матеріальні включають в себе формальні вимоги. Ці дві концепції верховенства права по-різному впливають на здійснення політики і легітимують її;

- сформульовано положення, що антитетика позитивного та природного права у сфері легітимації політики ефективніше проявляється лише за умов демократії. Легітимація політики, яка базується на агрегативній демократії, засновується в основному на позитивному праві; легітимація політики, яка базується на деліберативній демократії – на принципах природного права та на його різновидах; легітимація політики, яка базується на агоністичній демократії, в найбільшій мірі припускає антитетичну взаємодію позитивного та природного права;

- обґрунтовано висновок, що в легітимаційній сфері переваги отримали теорії, які розробляли тип політичної системи, обмеженої правовими принципами, які не підлягають перегляду з боку державних органів влади.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Теоретичні результати дисертації також можуть бути використані у практичному дискурсі громадськості, виступаючи нормативними орієнтирами та принципами, що сприятимуть поступу демократичних процесів та розвитку громадянського суспільства. Ідеї та отримані результати дослідження містять у собі евристичний потенціал для подальших теоретичних розвідок проблеми легітимації, зокрема виявленню специфіки правової складової легітимації політичної системи в конкретному історичному суспільстві.

Положення і висновки, що їх подано в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані у викладанні суспільствознавчих та філософських дисциплін вищої школи, зокрема курсів, присвячених соціальній теорії, соціальній та практичній філософії, філософії права, політичній філософії, політології тощо.

Апробація результатів дослідження. Принципові ідеї, теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження були викладені на науковому семінарі кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та доповідалися автором на всеукраїнських та міжнародних конференціях: «Ідея соціальної справедливості в контексті сучасних цивілізаційно-культурних змін» (Харків, 2008), Міждисциплінарній конференції «Діалог. Комунікація. Дискурс» (Київ, 2009), «VI Харківські студентські філософські читання» (Харків, 2009), «Реформування сучасної правової системи» (Донецьк, 2009).

Публікації. Основний зміст та висновки дисертаційного дослідження відбито в опублікованих тезах доповідей (три публікації), шести наукових статтях – п'ять з яких оприлюднені у наукових фахових виданнях ВАК України.

Особистий внесок здобувача. Основні положення та результати дисертаційного дослідження здобуті автором самостійно. Переклад цитованої іноземної літератури здійснений автором самостійно.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації відбиває логіку наукового дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (двадцяти одного підрозділу), висновків та списку використаної літератури з 172 найменувань (з них 24 іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації 184 сторінки. З них 168 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, проаналізовано ступінь розробленості проблеми, сформульовано мету і завдання роботи, визначено об'єкт та предмет дослідження, подано теоретичну та методологічну основу, сформульовано наукову новизну отриманих результатів, розкрито науково-практичне значення дисертаційного дослідження, наведено апробації та публікації результатів дисертаційної роботи.

Перший розділ «Легітимація політики, її сутність і основні форми вияву» складається з трьох підрозділів. У першому з них досліджується понятійний апарат вивчення феномену легітимації, розглядаються класичні типи легітимації політики й пропонується та обґрунтовується концепція правової легітимації політики, яка використовуватиметься в дисертаційному дослідженні як провідна.

Підрозділ 1.1. «Класичні типи легітимації політики» обґрунтовано демонструє концептуалізацію феномену легітимації в суспільствознавчій теорії М. Вебера, в якій аналізуються класичні типи легітимації політики (традиційний, харизматичний та раціонально-правовий).

У суспільстві пізнього модерну основним джерелом легітимації політики є раціональне обґрунтування практик та норм, яке неодмінно має правовий вимір.

У підрозділі 1.2. «Верховенство права як основний принцип легітимації сучасної політики» обґрунтовується необхідність пріоритету права над політикою, який одночасно вказує й на верховенство права, а значить, й на залежність політики від права. Саме принцип верховенства права може виступати одним з основних легітимуючих політичних ідеалів сьогоденного світу.

Далі аналізується розвиток та становлення концепції верховенства права в історико-філософській ретроспективі. Цей аналіз показав, що принцип верховенства права має два архетипи. Перший історично пов'язаний з епохою античності, другий з Новим часом.

Підрозділ 1.3. «Сучасні концепції верховенства права та легітимація політики» розкриває зміст сучасних концепцій верховенства права та їхній вплив на політику. Вони можуть бути зведені до двох основних концепцій. Ці концепції відомі як «формальна» та «матеріальна». Формальна концепція більше опирається на позитивне право, а матеріальна – на природне право. Ці дві концепції верховенства права по-різному впливають на творення політики. Саме в цьому проявляється антитетика позитивного та природного права в сфері легітимації політики.

Другий розділ «Принцип верховенства права в традиції правового позитивізму» складається з шістьох підрозділів. Тут проводиться аналіз причин виникнення правового позитивізму, його впливу на становлення та здійснення концепції верховенства права. Розглядаються недоліки та переваги обґрунтування (легітимації) політики на засадах правового позитивізму.

У підрозділі 2.1. «Витоки правового позитивізму» підкреслено, що однією з важливих причин виникнення концепції правового позитивізму було засилля позитивістських ідей в західноєвропейській філософії та науці XIX ст. Виявлено сутність та властивості правового позитивізму.

У підрозділі 2.2. «Ідеологія етатизму в ранньому теоретико-правовому позитивізмі» основну увагу приділено так званій теорії наказів або імперативів, яка розглядає правові норми як накази, що виходять від вищої влади. Представники цієї теорії І. Бентам та Дж. Остін вважають, що теорія імперативів виступає поза рамками орієнтованого на справедливість обґрунтування права та держави. Теорія імперативів замикається в собі та приймає характер теоретико-правового волюнтаризму.

Підрозділ 2.3. «Основна норма» Г. Кельзена та верховенство права» ґрунтується на позитивістських ідеях Г. Кельзена. Він визнавав зв'язок влади і права, але з цього зв'язку не виводив примат права. З цієї посилки з необхідністю витікає заперечення самої ідеї правової держави в її ліберальній інтерпретації.

У підрозділі 2.4. «Норма визнання як основа верховенства права у Г. Харта» розглядається норма визнання, яка дає критерій для ідентифікації того, що є право в даній системі. Ця норма може і не бути чітко вираженою, вона визначається за тим способом, який використовується судами й посадовими особами при ідентифікації норм як правових. У результаті ми приходимо до ідеї правління не права, а якоїсь містичної норми.

Підрозділ 2.5. «Концепція верховенства права з позиції інструменталізму Дж. Раза» описує формальну версію концепції правління права. Принципи правління права – це ті

якості закону, які він повинен мати для того, щоб бути ефективним регулятором відносин у суспільстві. Конкретний зміст закону та його конкретні соціально-політичні цілі в даному випадку значення не мають. Вони можуть бути добрими чи хибними, але це не позбавляє принципи правління права їх цінності. Цінність закону полягає в його здатності бути регулятором суспільних відносин, незалежно від того, яким соціальним групам або цілям він служить.

У підрозділі 2.6. «Системна теорія Н. Лумана та правова легітимація політики» розглядається тричастинна теорія легітимації Лумана. В ній право виступає як відносно самостійна суспільна підсистема, яка запобігає насильницькому вирішенню конфліктів у суспільстві. Сучасне суспільство є, зокрема, економічним суспільством і, будучи наступником «політичного суспільства», викликає до життя ту нагальну потребу у варіативності права, яка може бути задоволена через послідовне позитивування права, а це, у свою чергу, означає інституціоналізацію довільних змін у сфері права.

Третій розділ «Принцип верховенства права у природно-правових теоріях» присвячений генезису та розвитку природно-правових теорій, які покладені в основу легітимативного процесу. В ньому представлені недоліки та переваги легітимації політики на засадах природного права.

У підрозділі 3.1. «Зародження ідеї природного права» акцентовано увагу на тому, що ідея природного права існувала та буде існувати завжди. Набуваючи характеру універсально значущої норми, ця ідея отримала невичерпний легітимаційний потенціал.

У підрозділі 3.2. «Концепція верховенства права у природно-правових теоріях Дж. Ролза та Дж. Фінніса» основна увага приділяється інтуїціям Дж. Ролза та Дж. Фінніса. Інтерпретуючи ідеї Арістотеля, вони створюють свої теорії універсальної справедливості, які ґрунтуються на визнанні первинних благ, цінностей людського життя (свобода, рівні можливості, певний рівень багатства та ін.). Саме ці цінності є незаперечними, їх повинні обирати всі розумні люди та керуватися ними при здійсненні політики.

Підрозділ 3.3 «Природно-правова теорія Л. Фуллера» висвітлює ключове поняття правової теорії Фуллера – правовідносини, або правові процеси та процедури. Кожному різновиду правових відносин відповідають ті чи інші внутрішні закони, які ідентичні «внутрішній моральності права» (Л. Фуллер) і аж ніяк не забезпечують в будь-якому разі «хорошого», в соціальному сенсі, результату. Питання про те, яким же має бути «хороше» право у сенсі його соціально-політичного змісту, залишається відкритим.

У підрозділі 3.4. «Права людини як основа принципу верховенства права у концепції Р. Дворкіна» проаналізовано значення фундаментальних прав, які виступають в якості конститутивних принципів по відношенню до всієї правової системи. Право в його концепції має виражати права і свободу кожної окремої людини, а не права і свободу суспільства в цілому. У Дворкіна одвічний конфлікт між інтересами суспільства та індивіда виступає як конфлікт між об'єктивним та суб'єктивним правом. Вирішується він на користь останнього.

У четвертому розділі «Демократія та процес легітимації в сучасній політиці» з'ясовано, що антитетика позитивного та природного права в процесі легітимації політики ефективніше проявляється за умов демократії. Проаналізовано актуальні проблеми становлення демократії в сучасній Україні.

Підрозділ 4.1 «Агрегативна демократія» доводить, що правова легітимація політики, яка базується на концепції агрегативної демократії, засновується в основному на позитивному праві. Агрегативна демократія знехтувала етичними можливостями консолідації громадян, зробивши ставку на політичних експертів, інструментальну раціональність, позитивне право. Вона майже змогла показати можливість досягнення швидкої стабілізації політичних інститутів. Однак, при цьому були втрачені стратегічні цілі (загальне благо, воля, громадськість), які могли легітимізувати демократичний державний устрій.

Підрозділ 4.2. «Деліберативна демократія» виявляє, що правова легітимація політики, яка базується на концепції деліберативної демократії, засновується в основному на

природному праві. Тут ідея легітимності повинна була бути виражена через раціонально-етичне визнання політичних інститутів.

Але в гонитві за політичною раціональністю ця теорія об'єктивувала суб'єктів політики, поставивши над їх вільним вибором силу раціонального аргументу. Повнотою демократичного суверенітету стала володіти швидше ідеалізована «мовна ситуація», ніж цивільний процес політичного обговорення, що здійснюється в суспільстві людьми не завжди і не в усьому раціонально.

Підрозділ 4.3 «Агоністична демократія» з'ясовує, що теорія плюралістичної демократії, яка заснована на буттєвій непереборності суперечностей, заперечує можливість припинення політичної боротьби. Правова легітимація політики, яка базується на концепції агоністичної демократії, засновується на антитетичній взаємодії позитивного та природного права. Ця антитетична взаємодія може припускати як і взаємодоповнення позитивного та природного права, так і їхню несумісність або домінування одного над іншим.

У підрозділі 4.4 *«Актуальні проблеми становлення демократії в Україні»* розглянуто політичні перетворення в Україні, які здійснювалися в напрямку демократизації всіх сфер суспільно-політичного життя та переходу від тоталітарної моделі держави до ліберальної. Логічним завершенням процесу вдосконалення конституційних засад незалежної, правової, соціальної держави стало прийняття 28 червня 1996 р. чинної Конституції України.

У цьому контексті серед позитивних завоювань Української незалежної держави можна виділити поділ центральної влади за відповідними гілками – законодавчою, виконавчою та судовою, а також офіційне закріплення основних принципів демократії в Конституції України. Однак реальної децентралізації влади так і не відбулося. Радянська модель партійно-державного апарату, що діяла раніше, генетично запрограмувала політичну систему незалежної України: не відбулося заміни політичної еліти, тому залишилися поведінкові стереотипи і стандарти мислення, збережені основи державності, продубльовані моделі попереднього суспільного розвитку.

Як наслідок в Україні з перших років незалежності відбулося фактичне одержавлення демократії. Тому можна припустити, що українська сучасна політика базується на концепції агрегативної демократії, в процесі легітимації якої основну роль відіграє позитивне право.

У **висновках** до дисертаційної роботи підбито підсумки дослідження, сформульовано положення, що мають теоретичне і практичне значення і можуть слугувати подальшому дослідженню правової легітимації політики.

Основними висновками дисертації є такі:

- найбільшу потребу в легітимації має політика. Правова легітимація політики та її наукова розробленість здійснена у значно меншій мірі, ніж моральна легітимація політики. Політика у широкому розумінні являє собою усталений комплекс формальних та неформальних правил, принципів, кодів, смислів, які виконують функцію впорядкування та кристалізації соціального буття людей у системі ролей, статусів, організацій. У цьому сенсі вона виражає

інтенцію всезагальності, що обертається потребою оцінки її як справедливої, легітимної та практики обґрунтування, визнання та прийняття (легітимації) її у суспільній свідомості;

- процес легітимації, спрямований на визнання, підтримку та обґрунтування в суспільстві політики, що відповідає очікуванням про належне (благо, справедливе), розгортається в певному нормативному полі й спирається на нормативний консенсус у суспільстві. Легітимність як атрибутивна ознака політики характеризує рівень визнання (довіри) до політики, її якісну когнітивно-ціннісну визначеність. Легітимація відбиває моральний та правовий вектор прагнення індивідів до справедливості через дотримання нормативності, у площині якої відбувається їх самовизначення щодо норм, правил, смислів. Легітимність радше фіксує певний рівень досягнення ними особистої та колективної практики самореалізації (етичний вимір) відповідно до їх уявлень про благо;

- основним джерелом легітимності політики виступає раціонально-правова

легітимність. Рационально-правова легітимація політики базується на принципі пріоритету права по відношенню до політичної влади. Пріоритет права над політикою одночасно вказує й на верховенство права по відношенню до політики, а значить й на залежність політики від права. Саме принцип верховенства права виступає виключним і легітимуючим політичним ідеалом, який Європа пропонує всьому світу;

- принцип верховенства права одержав реалізацію тільки в умовах демократії. В сучасних концепціях демократії антитетика позитивного та природного права у сфері легітимації політики набуває різного виразу. Легітимація політики, яка базується на агрегативній демократії, засновується в основному на позитивному праві; легітимація політики, яка базується на деліберативній демократії – на природному праві та його різновидах; легітимація політики, яка базується на агоністичній демократії, припускає антитетичну взаємодію позитивного та природного права;

- щодо українських реалій, то з перших років незалежності в Україні відбулося фактичне одержавлення демократії. Можна припустити, що українська демократія має багато спільного з агрегативною концепцією демократії, яка в основному легітимуюється позитивним правом. Реальної децентралізації влади, як системи протизваги, а не сваволі гілок, так і не відбулося. Радянська модель партійно-державного апарату, що діяла раніше, генетично запрограмувала політичну систему незалежної України: не відбулося заміни політичної еліти, тому залишилися поведінкові стереотипи і стандарти мислення, збережені основи державності, продубльовані моделі суспільного розвитку.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Толстов И. В. Антитетика юридического позитивизма и юснатурализма в сфере легитимации политики / Иван Викторович Толстов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: філософія. Філософські перипетії. – Х.: 2007. – № 778. – С. 102-106.
2. Толстов И. В. Зарождение идеи естественного права в античной философии / Иван Викторович Толстов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: філософія. Філософські перипетії. – Х.: 2008. – № 812. – С. 91-96.
3. Толстов И. В. «Вічна філософія» про «вічне повернення» природного права. Жак Маритен. / Иван Викторович Толстов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: філософія. Філософські перипетії. – Х.: 2008. – № 830. – С. 93-100.
4. Толстов И. В. Метаморфозы политической справедливости / Иван Викторович Толстов // Матеріали меморіальних читань, присвячених 90-річчю від дня народження першого завідувача кафедри філософії і політології ХНАДУ Володимира Петровича Шерстюка на тему «Ідея соціальної справедливості в контексті сучасних цивілізаційно-культурних змін». – Х.: 2008. – С. 165-171.
5. Толстов И. В. Верховенство права як основний принцип легітимації політики. / Иван Викторович Толстов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: філософія. Філософські перипетії. – Х.: 2009. – № 877. – С. 26-32.
6. Толстов И. В. И. Кант: морально-правовое основание политики / Иван Викторович Толстов // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серія: «Философия. Культурология. Политология. Социология». Том 23 (62). – Симферополь, 2010. – №1. – С. 213-217.
7. Толстов И. В. Громадянський дискурс як засіб легітимації політики / Иван Викторович Толстов // Тези четвертої студентсько-аспірантської міждисциплінарної конференції НаУКМА «Філософія. Нове покоління». – К.: 2009. – С. 85-88.
8. Толстов И. В. Рационализм та антирационализм у політиці /

Іван Вікторович Толстов // Матеріали міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів «VI Харківські філософські читання». – Х.: 2009. – С. 193-195.

9. Толстов І. В. Проблема співвідношення правової держави та демократії / Іван Вікторович Толстов // Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених Донецького національного університету «Реформування сучасної правової системи». – Д.: 2009. – С. 47-49.

АНОТАЦІЯ

Толстов І. В. Антитетика позитивного та природного права в сфері легітимації політики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2010 р.

Дисертація присвячена проблемі правової легітимації політики. Предметом дослідження є антитетика позитивного та природного права в сфері легітимації політики пізньомодерного суспільства як суспільства ліберально-демократичної культури.

У суспільстві пізнього модерну основним джерелом легітимації політики є право. Воно має пріоритет по відношенню до політики, який вказує й на верховенство права. Саме принцип верховенства права виступає одним з основних принципів, які легітимують політику.

Антитетика позитивного та природного права в процесі легітимації політики ефективніше проявляється за умов демократії. Легітимація політики, яка базується на агрегативній демократії, засновується головним чином на позитивному праві; легітимація політики, яка базується на деліберативній демократії – на природному праві та його різновидах; легітимація політики, яка базується на агоністичній демократії, припускає взаємодію позитивного та природного права.

Ключові слова: легітимація, легітимність, раціонально-правова легітимація, верховенство права, політика, позитивне право, природне право, агрегативна демократія, деліберативна демократія, агоністична демократія.

АННОТАЦИЯ

Толстов И. В. Антитетика позитивного и естественного права в сфере легитимации политики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 - социальная философия и философия истории. Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков, 2010 г.

Диссертация посвящена проблеме правовой легитимации политики. В исследовании раскрывается роль правовой составляющей процесса легитимации. Предметом исследования является антитетика позитивного и естественного права в сфере легитимации политики общества позднего модерна как общества либерально-демократической культуры.

В работе утверждается, что в обществе позднего модерна политика больше всего нуждается в легитимации. В таком обществе основным источником легитимации политики является рациональное обоснование практик и норм, которое непременно должно иметь правовое измерение. Право сохраняет относительную автономию, но одновременно имеет приоритет по отношению к политике, который указывает на верховенство права, а значит, и на зависимость политики от права. Именно принцип верховенства права может выступать одним из основных принципов, легитимирующих политику.

Известно много различных противоположных концепций, в контексте которых дается определение верховенства права, но все они могут быть сведены к двум основным концепциям. Эти концепции известны как «формальные» и «материальные». Такое разделение концепций верховенства права на формальные и материальные является стандартом. Основное различие между формальными и материальными концепциями

состоит в том, что первые сосредоточиваются на надлежащих источниках и форме законности, тогда как вторые включают также требования к содержанию закона. Формальные концепции больше опираются на позитивное право, а материальные – на естественное право. Такое различие не следует считать слишком жестким. Потому что формальные концепции имеют материальное значение так же, как и материальные включают в себя формальные требования. Эти две концепции

верховенства права по-разному влияют на осуществление политики. Именно в этом содержится антитетика позитивного и естественного права в сфере легитимации политики.

Антитетика позитивного и естественного права в процессе легитимации политики эффективно проявляется в условиях демократии. Легитимация политики, которая базируется на агрегативной демократии, основывается главным образом на позитивном праве; легитимация политики, которая базируется на делиберативной демократии – на естественном праве и его разновидностях; легитимация политики, которая базируется на агонистической демократии, предполагает взаимодействие позитивного и естественного права.

Агрегативная демократия пренебрегла этическими возможностями консолидации граждан. Сделав ставку на политических экспертов, инструментальную рациональность, позитивное право, она почти смогла достичь стабилизации политических институтов. Но при этом были утеряны стратегические цели (общее благо, патриотизм, гражданственность), которые могли легитимировать демократический государственный строй.

Идея легитимности в делиберативной демократии выражается через рационально-этическое признание политических институтов. Однако, в погоне за рациональностью эта теория объективировала субъектов политики, поставив над их свободным выбором силу рационального аргумента. Здесь политический консенсус оказался не менее репрессивным, чем суверенитет политиков в агрегативной демократии.

Агонистическая демократия основана на бытийном не преодолении противоречий, а поэтому она отвергает возможность прекращения политической борьбы. Даже если в реальной политике силы распределяются определенным легитимным образом, появятся легитимные лидеры и будет достигнут консенсус, то все это не приведет к достижению идеала – политики, которая включает всех.

Что касается украинских реалий, то с первых лет независимости в Украине произошло фактическое огосударствление демократии. Можно предположить, что украинская демократия имеет много общего с агрегативной концепцией демократии, которая в основном легитимируется позитивным правом. Реальной децентрализации власти, так и не произошло. Советская модель партийно-государственного аппарата, которая действовала ранее, генетически запрограммировала политическую систему независимой Украины. Не произошло замены политической элиты, остались поведенческие стереотипы и стандарты мышления, сохранены основы государственности, в некоторой мере, продублированы модели общественного развития.

Ключевые слова: легитимация, легитимность, рационально-правовая легитимация, верховенство права, политика, позитивное право, естественное право, агрегативная демократия, делиберативная демократия, агонистическая демократия.

ANNOTATION

Tolstov I. V. Antithetic of positive and natural law in sphere of legitimation of policy. Manuscript.

Thesis for candidate of science degree of philosophy by specialty 09.00.03. – Social Philosophy and Philosophy of History. V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv 2010.

The dissertation is devoted to the problem of legal legitimation of policy. A subject of investigation is antithetic of positive and natural law in sphere of legitimation of policy of late modern society as a society of democratic and liberal culture.

In late modern society the main source of legitimation of policy is the law is the. Law maintains relative autonomy, but at the same time priority in policy, and pointing to the rule of law, and to to the dependence of politics from the law. Exactly the rule of law can serve one of the fundamental principles that legitimates the policy. Antithetic of positive and natural law in sphere of legitimation of politics, effectively manifested in a democracy. The legitimation of policy that is based on the aggregative democracy, focuses primarily on positive law. The legitimation of policy that is based on deliberative democracy, focuses primarily on natural law and its variants. The legitimation of policy that is based on agonistic democracy involves the interaction of positive and natural law.

Key words: legitimacy, legitimation, rational-legal legitimation, rule of law, policy, positive law, natural law, aggregative democracy deliberative democracy, agonistic democracy.

ТОЛСТОВ ІВАН ВІКТОРОВИЧ

**АНТИТЕТИКА ПОЗИТИВНОГО ТА ПРИРОДНОГО ПРАВА В СФЕРІ ЛЕГІТИМАЦІЇ
ПОЛІТИКИ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Відповідальний за випуск доктор філософських наук,
професор Гусаченко Вадим Володимирович.